

Rottenbiller Lipót, Pest város főpolgármesterének könyvgyűjteménye 1849-ben

Az olvasás széleskörűvé tétele a felvilágosodás céljai közé tartozott. A magyar társadalomban a köznemesség, a polgárok és az értelmiségiek körében azonban csak a reformkorban, a 19. század elején nyert nagyobb teret az olvasás, a könyvkultúra. Ekkora vált a városi polgárság, a jogászok, az orvosok, a köztisztviselők munkája segítőjévé, élete részévé a könyv. A polgári otthonokba, városi lakásokba kerülő és becses helyen tartott könyvek leginkább szakmai, hivatásbeli, mesterségbeli műveltséget alapozták, gyarapították.

Az értelmiségi, városi polgársági könyvgyűjtés arányai a 18. században még nem tűntek különösen biztatóknak. Pest-Budán a hagyatéki leltárakban 27 könyvgyűjteménynek, ill. „könyvtár”-nak lelték nyomát, mindössze 730 kötetel, amelyek között főleg jogi és közigazgatási munkák szerepeltek, ezeket a földrajzi és az orvosi kiadványok követték. A vallásos művek csak mintegy negyedrészen találhatók, szépirodalmiak viszont alig. Például egy 18. századi királyi táblai jegyzőnek 1787-ben összesen 8 latin nyelvű könyve volt, egy budai ügyvédnek 1767-ben 12 darab kötet volt a birtokában; s két pesti orvosnak 1795, ill. 1797-ben 76, ill. 56 kötetet tett ki a könyvtára, ezek többségükben latin nyelven íródott művek voltak.¹

Magyarország egyéb városai polgárainak, pl. Pozsonynak vagy akár a hazai német anyanyelvű polgárságon belül Sopronnak a könyvgyűjtése, számadatait tekintve, alighanem jóval megelőzte Pest-Budát. A XIX. századi értelmiség alkotó egyéniségei, az írók (Kölcsey Ferenc, Eötvös József, Vörösmarty Mihály stb.), a tudósok, a neves politikusok és közírók: többek között Széchenyi István, Kossuth Lajos, a centralisták vezető egyéniségei, a baloldali radikális Táncsics Mihály, vagy a konzervatív politikus Desseffy Aurél magas színvonalú olvasási kultúrával rendelkeztek, és az, hogy könyvtárakat gyűjtöttek, az szinte hivatásukból, foglalkozásukból adódóan magától értetődő és természetes. Mellettük szembenően emelkedett az értelmiség más rétegeinek is az olvasottsága a 19. század elején. Az alacsonyabb állású állami és megyei tisztviselők, hivatalnokok, szabad értelmiségiek, tanárok, diákok, stb. közül sokan olvastak kaszinói könyvtárakban és olvasóegyletekben, s hazánk és a világ eseményeiről az időszaki sajtótermékek útján tájékozódtak.²

A városi polgárság és értelmiség összetételére, illetve származására nézve, Pest városában sokrétű. Ide tartoztak a nemesi származású, de földjüktől elszakadt

¹ HOLL Béla: *Pest-Buda polgárainak könyvkultúrája a XVII—XVIII. században.* — Tanulmányok Budapest múltjából XV. köt. Bp. 1963. 289—327.

² FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp. 1978. 190—191.

polgárosodó életformájú tisztviselők, írók, tudósok, ügyvédek, mérnökök, stb. és a nem nemesi származású ún. szabad értelmiségiek a honoráciorok. Pesten a városi tanács összetételében már a 19. század elején megmutatkozott, hogy művelt, iskolázott, egyetemet végzett egyének — honoráciorok — nemesi származás nélkül is jelentős tisztségeket töltöttek be. Közülük a fejlődő városban kimagasló Rottenbiller Lipót.

Rottenbiller Lipót életútja 1849-ig. Rottenbiller Lipót 1806. november 11-én született Pesten. Apja foglalkozására nézve halászmester, a pesti halászcéh tagja volt. Két fia közül Lipót volt a fiatalabb, aki iskoláit Pesten és Kalocsán végezte. Még ekkor elsajátította a magyar nyelvet német anyanyelve mellé. Gimnáziumi tanulmányait 1821-ben fejezte be a pesti piarista gimnáziumban. Majd az egyetem bölcsész- és jogtudományi karán folytatta tanulmányait. 1826-tól táblai jegyzőként működött, majd 1828-ban ügyvédi oklevelet szerzett.³

Pest város közigazgatási szervezetébe irodai gyakornokként lépett, majd 1836—1838 között az Árvapénztár ellenőri tisztviselőjeként tevékenykedett. Az 1838. évi nagy pesti árvíz károsultjainak adott 2%-os városi kölcsön számvetői feladataiban is résztvett, az Árvahivatalban betöltött algyámatyai tisztségei mellett.

Rottenbiller Lipót 1835-ben kötött házasságot. Felesége Almay (Wurm) Klára, Pest város egyik neves családjának legifjabb nőtagja.⁴ Rottenbiller Lipótot az 1843-ban tartott Pest városi tisztújításon alpolgármesternek választották, amely státuszt Pesten ekkor szervezték meg először és első tisztségviselője a már közigazgatási tapasztalattal rendelkező Rottenbiller Lipót lett.⁵ Nagy kedvvel látott alpolgármesteri tisztségéből adódó feladataihoz. A „humanitárius, közegészségügyi, közbiztonsági és rendőri intézkedések ekkor kezdtek nagyobb mérvekben az ország fővárosában feltűnedezni, s ezek körül kétségtelenül nagy érdeme volt...”⁶ — írta róla 1865-ben a *Vasárnapi Újság*. Rottenbiller Lipót mint alpolgármester vezette be Pest városának a rendszeres évi költségvetések elkészítését. Elrendelte, hogy a jövedelemadók befizetése közvetlenül a városi pénztárba történjen, mivel az így befolyt összeget gyorsabban lehetett a város felvirágoztatására fordítani. Pl. ekkor kezdte a petróleumlámpás közvilágítás kiszorítani az addigi olajlámpákat, és a pesti Dunapart kövel történő kiépítése is nagyobb lendületet kapott.

1848 márciusában a pesti Városháza és tisztviselői — a forradalmi ifjúság fellépésével egyidejűleg — az események középpontjába kerültek. A forradalom magávalragadó lendülete a városi közigazgatás szervezetét is átalakította, a

³ Emlékbeszéd, melyet néhai Rottenbiller Lipót, Pest város volt főpolgármestere és képviselője arcképének teleplezési ünnepélyén 1871. november 11-én Barna Zsigmond tartott. Pest, 1871. 14 l. (Továbbiakban: Barna Zsigmond.) és Ország Tükre (Budapesti Képes Közlöny) 1864. november 1. 361. l.

⁴ A Wurm (Almay) családról lásd Vörös Károly: *Egy pesti ház regénye*. Élet és Tudomány XXIII. évf. 24—25. szám. — és Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873—1917*. Bp. 1979. 64—65.

⁵ Schmall Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. I. köt.* Bp. 1899. 171—244. — és Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) IV. 1202-a Pest város levéltára Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. 1843. május 16—19. között tartott tisztújítás jegyzőkönyvei.

⁶ *Vasárnapi Újság* 1865. október 22. 43. szám.

tisztviselők egyénisége, politikai vonzalma a soknyelvű, főleg németajkú városban nyilvánvalóvá lett. Amikor 1848. március 15-én a forradalmi ifjúság, a liberális nemesség éppen Pesten található legnevesebb képviselőivel, így Nyáry Pállal, Pest—Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék alispánjával, Egressy Sámuel megyei főügyessel és Klauzál Gáborral, a Csongrád megyei liberálisok vezetőjével a pesti Városházát felkeresve a tizenkét pont aláírását és a pesti polgárok csatlakozását kívánták, az éppen ülésező magisztrátusból Rottenbiller Lipót alpolgármester, a város liberálisainak vezetője jelentette ki, hogy „rögtön kell határozni”. Azzal indokolta meg állásfoglalását, hogy „nem szabad Pestnek hátramaradni a többi európai mozgalmaktól, nehogy egykor bélyeget süssön reá a historia”, majd a márciusi fiatalokhoz fordulva hozzátette: „Önök hozzák a teljes szabadság reményeit, önök verték le a sajtóról a bilincseket, s bizton hiszem, hogy az önök oltalma alatt városunk meg lesz óva a rendzavarásoktól.” Ha Rottenbiller ezzel csupán megtisztelte a márciusi fiatalokat és csak azért került ebbe a helyzetbe, mert a város szolgálatában rajta kívül kevés hasonló szónoki képességű, és magyarul tudó liberális tisztviselő állt, akkor is el kell ismerni az adott pillanatban tőle elhangzottak rendkívüli jelentőségét. Majd végül Szepessy Ferenc polgármester Rottenbillert kérte fel a tizenkét pont határozatban történő elfogadására, arra való hivatkozással, hogy az alpolgármester jobban tud magyarul; Rottenbiller kijelentette, hogy a város polgársága „egyesül Pestnek összes népével kívánatban, érzelemben” s „testvériesen kezet fog a program minden pontjainak sikeresítésére a béke, rend és törvényszerűség körében” — és valamennyien aláírták s a város pecsétjével ellátták a tizenkét pont egyik frissen nyomtatott példányát. Ezek után az egybegyűltek a rend és közcsend fenntartására „Közcsendi Bizottmány”-t alakítottak, amely egyben a pesti forradalom állandó jellegű vezető szervének szerepét látta el. A bizottmány elnökéül Rottenbiller Lipótot választották meg, tagjai voltak Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Irigyi József, Irányi Dániel a márciusi fiatalok közül, Klauzál Gábor, Nyáry Pál és Egressy Sámuel liberális nemesek és a városi polgárság hat liberális tagja.⁷

Szemtanú leírásából idézhetjük fel Rottenbiller ekkori alakját: „... Fekete hajú s szakállú, olajsín arcú, szikár ember...”.⁸ A pesti forradalom kezdeti lelkes napjai után, — közben még 1848 júniusában Rottenbillert a város főpolgármesterévé is megválasztották —, elkövetkezett 1849. január 5-e, amikor a magyar szabadságharc ellen támadó Windischgrätz császári csapatai bevonultak Budára és Pestre is, és az 1848 márciusa óta hozott összes városi rendeletet, intézkedést eltörölték.

A királyi biztos Windischgrätz utasítására 1849. január 24-én Rottenbillert és a többi vezető tisztviselőt leváltotta, helyükbe császárpártiakat nevezett ki. A királyi biztosi rendelet kihirdetése után Rottenbiller „...” a hivatalos pecsétet s ezekkel addig viselt polgármesteri hivatalát letévén, s... búcsút vevén, ... eltávozott...”.⁹ Rottenbiller Lipót ellen felségsértési vádat emeltek, három hónapig fogságban az Új

⁷ SIPRA György: *Petőfi napja*. Bp. 1975. (Sorsdöntő történelmi napok 1.) 48—58.

⁸ ÁGAI Adolf (orzó): *Utazás Pestről — Budapestre 1843—1907*. Bp. 1912. 33.

⁹ BFL IV. 1303-f Pest város levéltára. Pesti tanácsi iratok 1905/1850—1852. 11—12. fol.

épületben raboskodott, majd újabb három hónapot száműzetésben töltött Grazban.¹⁰

Távolléte idején, 1849. július 21. és október 31. között ingó és ingatlan vagyonát zár alá helyezték.¹¹ A Gaal Eduard császári királyi biztos utasítására zárolt teljes vagyon 52.705 Ft. 20 kr. volt, amelyet közel 32 ezer (31.847 Ft) Ft-nyi adósság terhelt. Rottenbiller vagyonát 3 háza, és a 6 szobából, konyhából, pincéből álló lakásának berendezése képezte. A zárolt vagyontárgyakról részletes leltárjegyzéket készítettek a város által kiküldött tisztviselők és becsüsök. Így készült jegyzék a Váci utca (akkor Leopold gasse) № 189. (a mai Váci utca — Sörház utca sarokház) szám alatt levő többszobás lakás minden helyiségében elhelyezett tárgyakról, tehát a könyvekről is. A 202 pengőforint és 51 krajcárra becsült könyvek jegyzékét Lantosy József könyvkereskedő állította össze. A leltárból tudjuk meg, hogy a könyvek többségükben a dolgozószobában álló terjedelmes könyvszekrényben sorakoztak.

A „Verzeichniss der in Leopold Rottenbillerischen Wohnung vorgefundenen . . . Bücher” 594 művet sorol fel, ami mintegy 1.646 kötetet tesz ki. A jegyzék csupán a könyv címét, a szerzőjét, kötetszámát és értékét tartalmazza. E könyvjegyzék teszi lehetővé, hogy az előbbieken magunk elé idézett Pest városi közigazgatási főtisztviselő könyvkulturáltságáról képet alkossunk.

Rottenbiller Lipót könyvgyűjteménye. A gyűjtemény legjellegzetesebb vonásaként első pillantásra megállapítható, hogy mind a magyar, mind az idegen nyelvű anyagot tekintve, a 19. sz. elején korszerűnek tartott és értékes műveket tartalmaz. A könyvek legtöbbször újabb kiadású, de szép számmal vannak a 18. század második felében kiadott munkák is. Megállapítható tehát, hogy Rottenbiller érdeklődése, ízlése saját átalakuló korának ismeretanyagával azonos. A könyvvállomány általános összetétele alapján pedig szembetűnő, hogy a hivatalos munkához is szükséges közigazgatási és jogi, valamint a történettudományok körébe tartozó művek vannak túlsúlyban. A jogi művek iránti érdeklődés bizonyára összefügg tulajdonosának jogi végzettségével is.

¹⁰ BARNA Zsigmond *i. m.* 3.

¹¹ BFL IV. 1303-e Pest város levéltára. Pesti tanácsi iratok. Vegyes iratok 1364/1848—1849. 44 fol.

A könyvgyűjtemény tárgykörök szerinti megoszlása:

	Művek száma	Százalékban
1. Közigazgatás, várostörténet, helytörténet, tipográfia, térképek, kereskedelem, ipar, gazdasági, városi szabályrendeletek, statisztika	74	12,5
2. Útleírás, földrajz	28	4,7
3. Magyar történelem	76	12,8
4. Egyetemes történelem	70	11,8
5. Lexikonok, életrajzok	17	2,9
6. Naptárak, évkönyvek, kalendáriumok	9	1,5
7. Jogtudomány	70	11,8
8. Politika, filozófia, államtudomány	17	2,9
9. Nyelvészet, szótárak	44	7,4
10. Ókori klasszikusok	25	4,2
11. Egyház- és vallástörténet	22	3,7
12. Művészetek	19	3,2
13. Irodalom, szépirodalom (folyóiratok is)	53	8,9
14. Természettudomány	33	5,5
15. Orvostudomány	9	1,5
16. Egyéb	28	4,7
Összesen:	594	100,00

Az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratában ma, ennek az 1849-ben Rottenbiller tulajdonában volt könyvgyűjteménynek egyetlen, bizonyíthatóan hiteles darabja található meg. Ez a kötet Buda város statutumait tartalmazza, amelyet a bejegyzés szerint Rottenbiller sajátkezűleg másolt le 1839-ben egy 16. századi kézírásos műről.¹² (A jegyzék 38. tétele)

Rottenbiller a könyvgyűjtést 1849 után is folytatta, ennek mikéntjéről, méreteiről azonban pontos tudomásunk nincs. Mindenesetre a szaporodást látszik igazolni az 1961-ben az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került kötet, ami Bertha Sándor *Országgyűlési tárcza 1830-ról* című munkája. A szerző Rottenbillernek küldte el művét, ajánlással és bejegyzésével ellátva 1860-ban, tehát az 1849-es könyvjegyzék felvételének időpontja után.¹³ E műről biztosan tudható: nemcsak könyvszekrényben tárolt, polcon elhelyezett kötet volt, hanem olvasott mű, mert olvasásakor Rottenbiller lapszéli jegyzeteket, szóaláhúzásokat eszközölt.

Rottenbiller Lipót végrendelkezett könyveiről.¹⁴ A könyvtár sorsáról az első pontok közötti végrendelkezés megengedi azt a feltételezést, hogy Rottenbiller maga is nagyra becsülte könyveit.

¹² Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Quart. Germ. 1077. — 115 fol. — Előszava: „Vorläufige Bemerkungen”.

¹³ BERTHA Sándor: *Országgyűlési tárcza 1830-ból*. Pest, 1843. — Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Oct. Hung. 1712.

¹⁴ BFL IV. 1343-i Visszaállított (Pesti) Városi Törvényszék iratai. Hagyatéki iratok; II. 412/1871.

Visszatérve az 1849. évi könyvjegyzékre tematikai bontásban elsőként a közigazgatási és topográfiai, valamint a várostörténeti és városjogi munkákat említem.

Pest városáról és történetéről adatokat tartalmazó művei nagy számban voltak. Ide tartozik például az 1808-ban Pesten kiadott *Die Städte Ordnung* című mű, ezt követi Patachich műve Pest város polgáraitól 1686 és 1834 között, majd a Pest házairól és tulajdonosairól készült címjegyzék, továbbá szintén Patachich Pestről készült leírása 1831-ből és ugyancsak tőle Pest kiváltságairól összeállított munka, majd a Horvát István: Pest szabad királyi város Ofen nevééről 1810-ben készült tanulmány és egy egészen frissen a gyűjteménybe került mű Birányi Ákos tollából, amely az 1848. március 15—19. közötti eseményeket örökítette meg.

A város igazgatásában Rottenbiller által betöltött tisztség nemcsak Pest városi jogának és szabályrendeleteinek tudását tételezi fel, hanem a testvérváros, Buda beható ismeretét és tanulmányozását is, amit bizonyítanak az *Ofner Stadtrecht*, Buda város 16. századi szabályrendeletei, majd a Budai krónika kötete Podhraczktyól, s végül Schams városleírása Budáról.

Szélesebb körben is érdekelték az országos és külföldi várostörténetek jogi és statisztikai vonatkozásokban egyaránt. Ezek körébe tartoznak: Fényes Elek *Magyarország leírása*, valamint ugyanettől a szerzőtől *Magyarország statisztikája*. Megtalálható Wiener-Neustadt városjoga, a szepességi városok története, Túrmező oklevelekkel kísért jogtörténeti ismertetése Palugyai Imrétől, a károlyvárosi határőrvidék topográfiai leírása. A szabad királyi városokról és azoknak jussaikról pedig Újfalusy János műve adott ismertetést. Mindezekon kívül a magyarországi szabad királyi városok címereinek gyűjteménye Lencső Mihály feldolgozásában is ismereteit gyarapította. A könyvek között voltak a porosz városok rendszabályai, Württemberg megújított törvényei, a bajor közigazgatásról készült kézikönyv és a toscanai törvényhozás II. Lipót-kori állapotát tárgyzó mű Erhard tollából.

A magyarországi nemesség politikai szerve még a XIX. században is a megyerendszer volt. A megyék közigazgatásáról szolt Puky Károly *Politikai igazgatás, avagy a magyarországi vármegyék politikai szerkesztéseknék és igazgatások módjainak . . . rövid leírása* című műve. Olvashatta Rottenbiller Nyáry Pál *Javallat Pest megye közigazgatási rendszere iránt* című 1840-ben megjelent munkáját, csakúgy, mint Nógrád megye beligazgatásáról az 1842-ben készült hivatalos jelentést, sőt a *Megyerendszer történetét* és jelenét leíró Palugyay Imre 1844—1848 között kiadott kötetét.

Fontosak a térképek, utléírások, város- és országleírások is. Bél Mátyásnak, a 18. század szűkebb, egyháztörténeti kutatási keretein túllépő és az egész ország viszonyaira kiterjedő, komoly tudományos kutatómunkával készített műve, a Magyarország egyetemes ismeretét tárgyaló, történelmi, földrajzi stb. adatokkal készült kötete (a *Hungariae antiquae et novae prodromus. . .*) és mellette az 1753-ban kiadott *Compendium Hungariae geographicum. . .* is a könyvtárba tartozott.

Tomka-Szászky János, Bél Mátyás tanítványa, hazánk történeti földrajzáról készült *Introductio. . .* című műve, valamint a történetíró jezsuita Timon Sámuel történeti-földrajzi munkája, az *Imago. . .* sem hiányzott a gyűjteményből. Folytatja a sort Korabinszky Magyarország főbb helységeinek ismertetését és adatait lexikonszerűen tartalmazó munka 1786-ból, és Nagy Lajos Magyarországot

politikai, földrajzi és statisztikai tekintetben tárgyaló 1828—1829 között Budán kiadott munkája, a *Notitia*.

Nagy statisztikusunknak, Fényes Eleknek két mai szemmel nézve is fontos kiadványa sem került el Rottenbiller figyelmét; az egyik Magyarország leírásának első kötete, a másik pedig Magyarország statisztikája. E kötetek 1842-ben, illetve 1843-ban jelentek meg; ebben az évben választották meg a könyvtár tulajdonosát alpolgármesterré, így feltételezhető, hogy a kötetek adatait gyakorta használta is.

Ugyanilyen szerepet tölthetett be a hazai statisztika kiváló művelőjének Schwartner Mártonnak már első kiadásban 1798-ban közzétett munkája a *Statistik des Königreichs Ungarn*, s amelynek második javított és bővített kiadású változata 1809—1811 között látott napvilágot, szintén a könyvtárat gyarapította. Magda Pál 1832-ben Lipcsében megjelent újabb statisztikai-földrajzi munkája Magyarország teljes területéről is gazdagította a sort.

Meg kell említeni Ferenczy József 1844-ben kiadott munkáját is, amely „Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyékben, valamint a Kis Kunságban is található szabad királyi . . . és más mezővárosoknak, s minden helységeknek vagy faluknak, és . . . pusztáknak . . . leghívebben s a tökéletességig iparkodva kidolgozott névtára, vagy átaljában politikai földleirata . . .” Magyarország egyéb tájaival Batthyány Vincze, Teleki Domokos és Mednyánszky Alajos útleírásaiból tájékozódott, akiknek műveiből és mások írásaiból Magyarországgal és határos országaival, aztán Erdéllyel, Moldvával, Bukovinával és a Vág folyó mentén sorakozó festői tájakkal és várakkal ismerkedhetett meg.

Térképei közül okvetlenül említést kell még tenni Schedius magyarországi térképlapjairól; a falon függő Zuecheri térképről, amely a magyar királyság teljes területét ábrázolta (1848-ban Bécsben jelent meg); és itt kell a többi történeti-földrajzi atlaszról és az európai országok történeti atlaszairól is (Kruse, Spruner) említést tenni. Nagy, az egész Európáról készített térképe is volt vászonra erősítve. Az antik világot elevenítette fel Reichard *Orbis terrarum*-ja, Rómáról pedig Polyklet kiadása adott leírást. Az alsóegyiptomi ókori városról Heliopolisról, ahol Rá napisten temploma található és Memfisről, az ókori Egyiptom fővárosáról Fourmont francia nyelvről németre fordított és 1782-ben Nürnbergben kiadott munkája tájékoztatta.

Kiemelkedő értéket képviselnek a magyar történetírók forráskiadványai Rottenbiller könyvgyűjteményében. Különösen értékes Katona Istvánnak, a pesti egyetem kiváló jezsuita történetírójának (1732—1811) *Historia critica regum Hungariae* című, a magyar történelmet összefoglaló művének Rottenbiller tulajdonában lévő negyven kötete.

A történetírói adatgyűjtő munkát a forráskritika irányába fejlesztő Pray Györgynek nem kevesebb, mint tizenkettő műve, huszonhárom kötetben található a könyvtár polcain meg, köztük az *Annales regum Hungariae* . . . hét kötete, amely a magyar királyok történetét az államalapítástól I. Ferdinánd haláláig öleli fel; továbbá a *Historia regum Hungariae*, történelmünket 1780-ig feldolgozó munka 3 kötete; emellett több latin nyelvű értekezés és vitairat, például vitája Cetto Benedek piarista őstörténeti állításaival. Pray György művei közül még megtalálható az István király 'szent jobb' erekyéje történetéről, Salamon királyról és Imre hercegről, továbbá I. László királyról mint a nagyváradi püspökség alapítójáról

Gánóczy Antallal, az egyházmegye történetírója véleményével vitázó *Diatrube* című műve.

Pray kétkötetes összefoglalása Magyarország érsekeiről és püspökeiről (*Specimen hierarchiae Hungariae 1777—1779*) szintén gazdagította a kötetek sorát. Pray munkássága terméséből nem hiányzott a polcokon a 15—17. századi levélgyűjtemény (*Epistolae procerum Hungariae* — 3 kötet); a pecséttan történetét tárgyzó összefoglalás és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem oklevéltárának első kötete sem. Wagner Károlynak, az ex-jezsuita egyetemi tanárnak és könyvtárosnak több műve, így a Szepesség négykötetes oklevéltára, Sáros megye oklevéltára és a Magyarország családjairól az illusztrált geneaológiai gyűjtemény szaporította a könyvek számát.

Schönwisner István, az egyetem érem és régészeti professzora munkáiból éremtani műve (*Notitia Hungariae rei Numariae*), a pannóniai római útról írt tanulmánya és az antik Szombathely történetét feldolgozó műve volt a gyűjteményben. Kaprinai István oklevéltárkiadásából Mátyás király uralkodásának első négy évéből származó dokumentumgyűjtemény két kötete kapott helyet a könyvek között.

A történeti elbeszélő források kiadását megindító Bél Mátyás *Adparatus ad historiam Hungariae* műve, valamint az első, nagyszabású hazai történeti forráskiadvány, a *Scriptores rerum Hungaricarum*... három kötete a 18. század derekáról, szintén Bél Mátyás tollából, tette még értékesebbé Rottenbiller könyvtárát.

A történeti kutatás intézményes megszervezésének programját meghirdető Kovachich Márton Györgynek jogi munkái mellett kútfőkiadása, a *Scriptores rerum Hungaricarum minores* két kötete és a német forrásszövegeket tartalmazó kisebb, még kiadatlan darabok című gyűjteménye került a könyvjegyzék lapjaira.

A 18. század végén és a 19. század első felében figyelemreméltó német történetírók közül Engel János Magyarország történetét összefoglaló munkája és forráskötete, valamint Fessler Ignác Aurél a magyarokról és a honfoglalás történetéről írt tíz kötetes főműve szintén helyet kapott a könyvszekrényben. A német történelem szinte minden kiemelkedő eseménye megelevenedett a könyvek lapjain. A liberális történetírók közül kiemelkedik Raumer munkássága, tőle a II. Frigyesről és a Hohenstaufen dinasztiairól szóló kötetek voltak Rottenbiller tulajdonában.

Tanulmányozhatta a Habsburg-ház történetét a 13. sz. elejétől a 18. század végéig, amelyet 1810—1817 között Amsterdamban adtak ki. Továbbá ismerte az osztrák császárság történetét a napóleoni időkig, amelyet Schneller írt meg és Kurz két munkáját, amelyben IV. Albrecht herceg időszakát, valamint IV. Frigyes történetét dolgozta fel. A napóleoni háborúk után az európai helyzet rendezése céljából 1814—1815 között tartott bécsi kongresszus teljes anyagával is rendelkezett. Az osztrák császárság területén élő népek szokásairól szólt Franz Sartori négykötetes műve. Az író elég nagy teret szentelt a magyarok jellemvonásainak, szokásainak, viselkedésének.

Rottenbiller könyvtárában a francia történelem jelentősebb eseményeit feldolgozó művek is megtalálhatók, így pl. német nyelvű fordításban Napóleon története és a nagy francia forradalomról Louis Blanc hét kötetben kiadott összefoglalása.

Voltak kiadványai a görögök, angolok, olaszok, spanyolok történetéről is. Külön említendő a liberális történetíró Karl Rotteck *Allgemeine Geschichte* című kilenc kötetes munkája. Ugyanezen cím alatt Johann Müller is adott ki művet, ebből a könyvtár húsz kötetel rendelkezett.

Strahlheim óriási 120 kötetes vállalkozásában francia és angol szerzők műveit is felhasználva az 1789-től 1830-ig történt világeseményeket tekintette át; ebből Rottenbillernek 35 kötete volt meg. Burckhardt pedig az 1815 és 1840 közötti eseményeket foglalta össze 1844-ben Lipszében kiadott négy kötetes vállalkozásában.

Mährlen több éven át kiadott huszonegy kötetes periodikája az 1830—1838 közötti időszak legújabb eredményeire hívta fel Rottenbiller figyelmét, mivel minden kötete a tulajdonában volt. Kilenc évfolyama volt a Bécsben megjelenő *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* című folyóiratból. A Pesten német nyelven megjelenő Schedius Lajos egyetemi tanár által szerkesztett *Zeitschrift von und für Ungarn* című folyóirat, amely a 19. század elején a magyarországi tudományos műveltséget külföld felé is képviselte, sok számában Rottenbiller érdeklődését felkeltő, színvonalas, jeles történetírók által írt tanulmányt tartalmazott.

Tulajdonában volt a Széchényi Könyvtár XIX. század elején kiadott nyomtatott katalógusa is. Több lexikonja volt: a lipcei Brockhaus cég kiadásában megjelent *Conservations Lexikon* 16 kötete és további öt kiegészítő kötete, valamint folytatásokban megjelenő függelékéből 18 rész. Majd a képzőművészetekről összeállított nagy, 3 kötetes *Conversations lexikon* folytatta a sort; végül a Filozófiai tudományokról összeállított négy kötet sem hagyható el a felsorolásból.

Feltétlenül kell szólni a jogtudományi művek csoportjáról is. A könyvek sorában található az alapvető törvénykiadások. Így pl. az első kiadásban 1798-ban megjelent *Quadripartitum*; és a magyar feudális törvénygyűjtemények sorába tartozó *Corpus Juris Hungarici* négy kötetből álló 1844-es kiadása. Rottenbiller tulajdonában volt az 1723 óta hozott elvi jelentőségű kúriai döntvények tára, a *Planum tabulare*, amelyet Mária Terézia 1768-ban íratott össze. A reformkori magyar országgyűlések (1832/36-os, 1840-es, 1843/44-es és az 1847/48. évi) által alkotott törvénycikkek magyar illetve német nyelvű kiadásai Rottenbiller könyvei között hiánytalanul megtalálhatók.

Fellelhető a jogi munkák között Kovachich Márton György 1790-ben, Budán kiadott *Vestigia comitorum* című forráskiadványa és annak három kötetes függeléke éppúgy, mint a Kovachichot e mű elkészítésére serkentő Grossinger 1786-ban megjelent Magyar közjoga, amellyel vitázva Kovachich azt kívánta bebizonyítani, hogy országgyűlések tartása és azok törvényalkotása a magyar nemzet ősi szokásjoga. A *Vestigia* egyébként a *Corpus Juris*-ből kimaradt országgyűlési dekrétumokat közli, tanulmány és jegyzetek kíséretében.

Rottenbillert érdekelték az idegen népek alkotmányai. A neves német Bülau az európai alkotmányokban 1828-tól bekövetkezett legfontosabb változásokkal egészítette ki Karl Pölitiz munkáját. Az erdélyi szászok alkotmányáról Gröser és Hermann által írt kötetei voltak meg, ezenkívül Bedeus Joseph magyarra fordított, Erdély alkotmányáról szóló munkája. Olvashatta a bajor alkotmányról és törvényszéki rendtartásról öt kötetben megjelent ismertetést is.

A magyar alkotmányról két mű szólt. Az egyik Gustermann Antal műve, amely a bécsi udvar és a magyar nemesség 1811—12-es országgyűlésen kiéleződő ellentétének idején keletkezett alkotás az „elavult” magyar alkotmányról, és amelynek hangoztatása igazoltta tette az udvar törekvéseit a magyar alkotmány meg-

döntésére. A másik kötet pedig egy 1849-ben kiadott, a magyar alkotmányt bíráló írás Wildner Ignatz tollából.

A francia enciklopédista irányhoz tartozott az olasz Beccaria Cesare büntetőjogi író, aki kora törvényhozására igen nagy hatással volt. Főművét két fordításban, német és magyar nyelven is magának vallhatta Rottenbiller, ennek címe: *A bűnökről és büntetésekről*. A magyar törvényhozásra is hatott Beccaria, különösen a büntetőtörvényhozási előmunkálatokra és Vuchetich Mátyás műveire. Neki két kötete került felvételre Rottenbiller lakásában: a *Jus Criminale* és a *Jus Feudale*. Az 1840-es törvény által elrendelt büntető és javítórendszer megújítására kiküldött országos választmány jelentése 1843-ból, jelentősége miatt került a kötetek közé. 1848-ban jelent meg különnyomatként a német bűnvádi eljárás folyóiratból Jagemann Ludwig írása a magánzárka alapelveinek jogi okáról és megvalósításáról. Feuerbach Ludwig apjának, Feuerbach Paulnak a büntetőjogról szóló kézikönyvét olvasta.

A törvényhozás rendszeréről az olasz Filangeri német nyelvre lefordított összefoglalását, a polgári- és büntetőtörvényhozás alapjairól pedig a híres utilitarista Bentham Jeremias munkáját szerezte meg. Az amerikai liberális felfogást a könyvek között Tom Paine műve képviselte. Napoleon *Code de Commerce* négy kötetes német fordítása, a *Handels—Gesetzbuch* sem hiányzott.

A magyar közjogi munkák közül feltétlenül megemlítem az 1846-os kiadású, Miskolczi Károly kátészerűen összeállított művét Magyarország közjogáról. Az 1840-es években sokan tanulmányozták a fennálló magyar magánjogot és közjogot, mert a köznemesség egy része az esedékes változásokat nem forradalmi, hanem csupán reformkövetelményként vetette fel, azaz a régi törvények helyesebb értelmezését vagy legfeljebb zökkenőmentes továbbfejlesztését óhajtotta. Ezért hivatkoztak gyakran a magyar jogászokra, például Kelemen Imrére és művére, vagy a munkáját folytató Jung János magyar magánjogot tárgyaló kötetekre; mindezek helyet kaptak a könyvtárban.

Rottenbillernek volt továbbá Törvénytudományi Műszótára, amelyet a Magyar Tudós Társaság adott ki, először 1845-ben. 1847-ben még élt az ősiség törvénye, erről szólt Gosztonyi Miklós könyve. De már az újabb törvényhozást reprezentáló hiteltörvények, amelyeket az 1840-es országgyűlésen a váltó, a kereskedés, a gyárak, a társaságok, a fuvarozás és a betáblázás ügyében hoztak, és már 1841-ben megjelentek, nem hiányozhattak a jogi munkák közül.

Két 1848-as kiadású kötetet is őrzött Rottenbiller a jogi könyvek között, Dinnyésy Mihály Magyar törvénykönyvét és Kail Sándor törvényjavaslatban előterjesztett indítványát az ügyvédreform szükségességéről.

Röviden a nyelvkönyvekről. Rottenbiller nemcsak beszélte a német, latin és magyar nyelveket, hanem tudatosan is gyarapította szókészletét, ügyelt a helyesírára, nyelvtani szabályokra. Angol, olasz és francia nyelvkönyvei és szótárai is voltak. A középkori latin nyelv tanulmányozásához és fordításához a Du Cange által összeállított és Henschel által kiadott hat kötetes művet használta. A magyar nyelvtan útvesztőiben Vajda Péter *Magyar nyelvtana* és Fogarasi János munkája igazították el, de nem hagyta figyelmen kívül a helyesírást sem. Hivatali tevékenysége levéltárban őrzött irataiból, kérvényeiből, jelentéseiből, polgármesteri

feljegyzéseiből gondos és precíz fogalmazása, helyes stílusa már első olvasásra feltűnik. Még magyar tájszótára is volt!

Az állomány elemzését az ókori klasszikus szerzők műveivel folytatva tovább, feltűnik, hogy e csoportban az eredeti, latin nyelvű kötetek mellett németre fordított munkák is vannak. Livius, Tacitus, Svetonius, Plinius, Cornelius Nepos, Cicero és Seneca munkáit latinul, Flavius, Thucydides, Sallustius műveit német nyelven szerezte meg.

Az egyháztörténettel foglalkozó művek közül kiemelkedik Koller Józsefnek, a pécsi Klimó György püspök könyvtárosának és történetírójának a pécsi egyházmegye történetét feldolgozó nagy munkája. A könyvjegyzék szerint a hét kötetes munkából Rottenbillernek hat kötete volt meg. A nyitrai és a nagyváradai püspökség leírásait tartalmazó kötetei is voltak. Ezen tárgyú műveit gazdagította Miller Jakab Ferdinánd több műve, aki a Nemzeti Múzeum első igazgatójaként adta ki Széchényi György és Széchényi Péter levelezését, valamint Pázmány Péter leveleit.

A művészetekkel foglalkozó kötetek legértékesebbje a Herculaneum és Pompei ásatásai során felfedezett festmények, bronzfigurák, mozaikképek hét kötetes leírása. Kézikönyvként pedig Kuglernek az egyetemes művészettörténetet összefoglaló munkáját forgatta. Irodalmi és szépirodalmi művek közül először az első magyar irodalomtörténet írójának, Pápay Sámuelnek a *Magyar irodalom eszmérete* című munkáját említem, amely néhány oldalán sajtótörténeti ismertetést is ad. A magyar irodalom nagyjai közül Kazinczy Ferenc, Verseghy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, Virág Benedek, Kisfaludy Károly, Tompa Mihály, Pázmándi Horvát Endre és Berzsenyi Dániel művei jutottak Rottenbiller könyvespolcára.

Magyar nyelvű irodalmi folyóiratok közül kettő található a könyvtárban. Az egyik a Döbrentei Gábor által szerkesztett *Erdélyi Múzeum*. Ez az 1814—1818 között kiadott folyóirat az első kísérlet volt magyar nyelvű tudományos, irodalmi időszaki kiadvány alapítására. Másik irodalmi folyóirata a *Kritikai Lapok*, mégpedig az 1830—1836 között megjelent Bajza József által szerkesztett számok. Talán ezekben az években elő is fizetett a folyóiratra, hiszen hiánytalanul feljegyezte mind az addig megjelent hét kötetet a könyvjegyzéket készítő becsüs. A szintén Bajza József által szerkesztett *Auróra Almanach* szépirodalmi évkönyv 1834. évi kötete is Rottenbiller tulajdonában volt. Az *Ajándék Magyar Almanach* 1846-ban kiadott kötetében Beöthy Zsigmond, Jósika Miklós, Kazinczy Gábor és Ney Ferenc munkáit olvashatta.

A világirodalmi munkák között a 18. századnál régebbi irodalmat Shakespeare képviseli. A 18. század örökségeként megtaláljuk a könyvtárban Voltaire, Rousseau, Montesquieu gyűjteményes kiadásait, mellettük több kötettel Schillert, Walter Scott-ot és Victor Hugo munkáit hét kötetben.

A természettudományi jellegű művek közül első helyen említendő Rottenbiller Lipót sógorának, Bugát Pálnak *Tapasztalati természettudomány* című munkája és a Magyar Tudós Társaság által kiadott *Természettudományi pályamunkák* egyik kötete szintén ide sorolandó. A természettanról három német nyelvű műve volt, a Föld keletkezéséről Streffleur munkáit lapozgatta, az állatvilágról kettő, az ásványtanról szintén kettő, és a kémiairól is volt a gyűjteményben két német szerző műve.

Az egészségügyi, orvostudományi témákkal foglalkozó művek száma a könyvtárban nem volt magas. A pesti Rókus kórházról Schwarczl József írt ismertetést. Egy 1848-as kiadású kötete is volt: Kovács Sebestyén Endre Javaslat az álladalmi közegészség és orvosi ügy rendezéséről hazánkban címmel. A nagy, három kötetes gyógyszer-tani enciklopédiát Friedrich Most szerkesztésében a könyvjegyzéket összeállító becsülé- s elég magas árra, 1,30 pengőforintra értékelte. Az emberi test fiziológiájáról, antropológiájáról és anatómiájáról német szerzők német kiadásait szerezte be. (Burdach, Eble, Richter, Valentin).

Rottenbiller olvasói igényeiről maga a könyvtár és összetétele ad felvilágosítást. Láthattuk, általában sokoldalúan tájékozódott, de a közigazgatás, a történelem és a jogtudomány számára kiemelkedő helyet biztosított. A színvonalas munkákat gyűjtötte; ponyvairodalom, értéktelen írás nincs a könyvek között.

A könyvtár jellege, mind a magyar, mind az idegen nyelvű anyagát tekintve polgári ízlésről tesz bizonyosságot, amit tanúsítanak a történelmi forrásművek, a város- és országtörténelmi munkák, a térképek, a statisztikák, a lexikonok, a szótárak, sőt a gazdasági és a természettudományi kiadványok. A magyar polgári átalakulás szükségességét hirdető és arra közvetlenül ható szerzők műveinek jelenléte pedig azt bizonyítja, hogy Rottenbiller Lipót ismerte kora és társadalma tendenciáit, a fő irányokat követte, sőt tevékenységével annak hazai megvalósulását saját maga is elősegítette.

Rottenbiller Lipót könyvei nemcsak a ház, a lakás díszítését szolgálták — mint a főúri magánkönyvtárak legtöbbje —, hanem a munkát, a város igazgatásában tevékenyen résztvevő polgár ismereteinek mélyítését, bővítését, gyarapítását segítették elő.

Rottenbiller Lipót könyvgyűjteménye a 19. század Pest városi közigazgatási tisztviselő vezető egyéniségének ízléséről, tudásáról és érdeklődéséről nyújt felvilágosítást. Rottenbiller Lipót munkássága a még nem egyesített Buda és Pest történetének arra a szakaszára esik — 1870-ben halt meg — amely szinte az egyik legjelentősebb a továbbfejlődés, a városok közös fővárossá válása szempontjából. Különösen Pest város szellemi és gazdasági centrummá alakulása — meglévő földrajzi adottságai mellett — a város kormányzatának sokrétű, alapos és körültekintő munkájáról tanúskodik. A város felvirágoztatásához a tanult, művelt, széles látókörű Rottenbiller Lipót tevékenysége is bizonyára hozzájárult.

Az 1849-ben készült könyv-lajstrom alapján rekonstruált könyvgyűjtemény a reformkori magyar kultúráról és az általános műveltségéről alkotott képünket teszi plasztikusabbá.

FRAU KATALIN RÁDY

**Die Büchersammlung von Lipót Rottenbiller,
Oberbürgermeister der Stadt Pest im Jahre 1849**

Über die Sammlergewohnheiten der Bürger von Pest und besonders der Intelligenz der Stadt ist verhältnismäßig wenig überliefert worden. Im Besitz der Städtebewohner befand sich im Allgemeinen nur eine geringe Anzahl von Büchern: die beschränkten Anschaffungsmöglichkeiten und der Preis der Bücher in Pest dürften, neben anderen Umständen, das Sammeln erschwert haben. So bietet eine bürgerliche Privatbüchersammlung von der Mitte des XIX. Jahrhunderts, deren Inhaber ein Dignitär der städtischen Verwaltung von Pest gewesen ist viele interessante Einsichten.

Von der Büchersammlung Lipót Rottenbillers (1806- 1870) wurde zur Zeit der Repräsentationen nach der Revolution und dem Freiheitskrieg von 1848/1849, für die Zwecke eines gegen ihn einzuleitenden Majestätsbeleidigungsprozesses ein Inventar angelegt. Das „Verzeichniss der in Leopold Rottenbillerischen Wohnung vorgefundenen ... Bücher“, welches unter den Dokumenten der Stadt Pest vom Hauptstädtischen Archiv in Budapest aufbewahrt wird, enthält die Titel von 593 Werken in 1646 Bänden.

Was die allgemeine Zusammensetzung des Buchbestandes betrifft, kann festgestellt werden, daß der Großteil der Werke aus administrativen, juristischen und geschichtlichen Arbeiten besteht, die dem Besitzer zu seiner offiziellen Tätigkeit notwendig waren. Neben Werken von ungarischen Autoren in lateinischen, deutscher und ungarischer Sprache welche am Anfang des XIX. Jahrhunderts erschienen waren, enthält die Sammlung auch Bücher von ausländischen und ungarischen Autoren der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, außerdem Werke von deutschen Schriftstellern und aus dem ausländischen ins Deutsche übersetzte Werke.

Auffallend ist die Anzahl der auch als Handbuch verwendbaren Städtegeschichten, der Munizipalstatuten und stadtrechtlichen Arbeiten, aber auch topographische, statistische Bücher, Städte und Länderbeschreibungen, geographische Veröffentlichungen, Lexikone, Kalender, Annalen sind bemerkenswert gut vertreten. Vom vielseitigen Interesse des Besitzers zeugen die in seiner Bibliothek enthaltenen linguistischen, kirchen- und religionswissenschaftlichen, literarischen und belletristischen, naturwissenschaftlichen und medizinischen Werke.